

літературознавець Олександр Хоменко: “Речі і реалії знаного їй від дитинства галицького світу (несмертельні знаки блискучої доби короля Данила, героїчна авантюра опишків Довбуша, крицевий героїзм УПА – шерг вільно продовжувати й продовжувати), урбаністична львівська езотерика (від ренесансних вуличок до неодмінної кави), культурні артефакти так вподобаної Ярославою Павличко барокової епохи (старе українське малярство належить тут згадати в особливий спосіб), міфологічна алюзійність та історико-культурна асоціативність у цій поетичній нарації переростають власну замкненість і статичність, осягаючи – а це вже безпомилна ознака справжньої поезії – бутність місткішу й глибшу за видимість факту. І бутність ця – то стрімка вертикаль всеукраїнства, явлена, як потаємний шифр, як пароль, як знаний тільки посвяченим канал зв’язку у кожному її художньому тропі. Бо Ярослава Павличко – поетка українська: це – несхибний клейнод цілої її творчості, висоту якого вона утверджує кожним своїм рядком”.

Якщо ж спробувати визначити одним словом особливості поетичного стилю Я. Павличко, то найкраще це передає слово “шляхетність”. “Її поезія – це мова інтелігентки, глибокого чуття означеної дії, де панує досконала асоціативна співвідповідність слова і образу, дії і слова, рисунку і слова, кольору і слова. В її поезії все живе, все рухається, у різних вимірах цього світу чи позасвітів, правдоподібно, знаних тільки творчим людям під опікою Всевишнього Бога”, – означив цей стиль Іван Ластов’як.

На завершення хочеться додати, що попри багатство поетичного доробку Я. Павличко, відчувається, що їй іще є що сказати світові і кожному з нас. Тож чекаємо нової поезії й нових збірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павличко Я. ... Із таємних письмен. – Львів: Сполом, 2011. – 44 с.
2. Павличко Я. Львів на камені писаному. – Львів: Сполом, 2017. – 56 с.
3. Павличко Я. Срібло місячних шабель. – Львів: Сполом, 2013. – 32 с.
4. Павличко Я. Титла і мідь. – Львів: Сполом, 2012. – 56 с.
5. Павличко Я. Парадигми часу. – Львів: Зерна; Париж; Цвікау, 2001. – 92 с. (Бібліотека альманаху українців Європи “Зерна”; № 29 (37).

Отримано 17 травня 2019 р.

м. Київ

Олег Рарицький

МЕМУАРИ БІЛОРУСЬКОЇ ШЛЯХТЯНКИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ ЯК СВІДЧЕННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНУ

[Русецька де Пільштин С. Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя / Переклад з польської та білоруської І. Набитовича. – Львів: Піраміда, 2018. – 312 с.]

Книжку білоруської шляхтянки Саломеї Реґіни Русецької де Пільштин “Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя”, написану 1760 р. в Істамбулі, столиці Турецької імперії, традиційно можна розглядати як бароковий роман. На користь цьому свідчать визначальні ознаки твору: універсалізації світу, динамізм зображуваних подій і явищ, пристрасть оповідачки до сміливих комбінацій та контрастів, змалювання складного, напруженого життя. Проте

таке жанрове визначення твору, на нашу думку, буде далеко неповним. “Відлуння світу...” варто кваліфікувати як синкретичне явище літератури, оскільки тут надто виразні риси автобіографічного, історичного, авантюрного й пригодницького романів; цілком доречно говорити й про роман мандрів чи роман у новелах, і жодне жанрове маркування не буде хибним, а лише провокуватиме читача бачити твір різноплановим, художньо завершеним текстом. Пропонуємо кодифікувати його як мемуарний роман-хроніку, позаяк послідовність розповіді про події повсякденного життя конкретної особи, висловлена від її імені, визначає основний авторський задум. Твір можна розглядати в контексті нефікційної прози, яка в барокову добу активно розвивалася й набувала найрізноманітніших жанрових модифікацій.

Роман С. Русецької де Пільштин бачиться феноменальним явищем у європейській літературі середини XVIII ст.: написаний він жінкою як історія її мандрів і пригод, що до того часу не практикувалося в письменстві, і свідчить про зміни в мистецькій парадигмі тогочасної Європи. Він – приклад народження нового генологічного утворення – автобіографічного історико-авантюрного роману-хроніки. Твір цілком природно розглядати в контексті літературної діяльності жінок-письменниць епохи Бароко, які мешкали в Речі Посполитій. Серед визначних літературних імен тієї доби – Констанція Беніславська, дружина стольника інфлянтського, котра в другій половині XVII ст. творила глибоко ліричну релігійну поезію; дружина київського воєводи Анна Станіславська (наприкінці XVII ст. написала віршами “Діяння, або Опис цілого життя однієї сироти” – своєрідну щирі поетичну автобіографію, що існує тільки в рукописі); варто назвати в цьому ряду й Ельжбету Дружбацьку, жидачівську скарбниківну, високоосвічену на той час мисткиню.

Твір Саломеї Русецької можна розглядати й у контексті творчості інших європейських авторів, які за різних обставин побували у XVIII ст. в Оттоманській Порті. Серед них – барон Франсуа де Тот, секретар, а в 1760-х роках і консул французького посольства в Істамбулі. У 1770-х роках він консулював турецького султана у справах фортифікації та створення артилерії за найновішими європейськими стандартами. 1784 р. в Амстердамі опубліковані його “Спогади про перебування серед турків і татарів”, які за проблематикою близькі до мемуарної хроніки С. Русецької де Пільштин.

Оригінал рукопису “Відлуння світу...” був пересланий з Істамбулу в Тульчин до дідички-шляхтянки Людвіки Потоцької, котрій і присвячений цей твір. Полковник-артилерист Ян де Вітте, син коменданта фортеці в Кам’янці-Подільському, згодом передав його до колекції знаменитого роду Чарторийських. Нині він зберігається в Національному музеї Кракова.

Історія життя С. Реґіни Русецької де Пільштин – цікавий і неординарний художній твір авантюрного XVIII ст. Він належить двом культурам – білоруській та польській. Літературною мовою в Речі Посполитій того часу як для білорусів, так і українців чи литовців була польська. “Відлуння світу...”, хоч і написане польською мовою, стоїть біля початків нової білоруської літератури. На думку дослідників, про білоруські корені С. Русецької де Пільштин свідчить велика кількість білорусизмів у її творі.

Композиційно роман складається із семи дискретних частин. Перші чотири мають автобіографічний характер і сприймаються як оповідь про історію життя авторки. Наступна, п’ята, підпорядковується жанру записок – це нотатки Русецької з Корану та її інтерпретації мусульманських традицій, розповіді про турецьку ментальність, звичаї. У шостій частині вона повертається до автобіографічного типу нарації й у формі травелогу подає опис дороги до Єрусалиму (утілена мрія, оскільки планувала подорож до Святої Землі). Сьома

частина – “Про суботній піст”, що лишилася незавершеною, – за змістом близька до п’ятої: це своєрідні полемічні нотатки про релігійні відмінності між юдаїзмом та християнством.

Саломея Русецька народилася 1718 р. в Білорусі. У 14 років її вперше видали заміж за лікаря Якуба Гальпіра, від якого вона навчилася мистецтву лікування. До заміжжя Саломея отримала поверхову домашню освіту. Разом зі своїм чоловіком вона помандрувала до Туреччини, де, отримавши від нього початкові знання з медицини, і сама береться до лікарської практики, спеціалізується в лікуванні очних хвороб. Італійський цілитель, котрий на той час перебував у турецькій неволі, навчив її “рецепти і перскрипції латиною писати зі знаками лікарськими і зілля – ледь чи не все, що входить у ліки – латиною”; від чоловіка у спадок вона отримала кілька книжок із медицини, які допомагали їй у лікарській практиці.

Саломея Реґіна після смерти Гальпіра виходить заміж за австрійського хорунжого Юзефа де Пільштина, якого викупила з турецького полону. Розлучившись із ним, своє життя пов’язує зі шляхтичем-альфонсом із Кам’янця-Подільського, імени якого в книжці не називає, означаючи лише криптонімами I. M. S. Z. Можливо, що вона таки була з ним одружена, і звідси її підпис прізвищем Маковська під присвятою книги. Деталі з особистої біографії Русецької накладаються на події буремної епохи, у якій жила авторка, і знайомлять читача з побутом, звичаями, менталітетом і національною культурою різних народів, інформують про політичну ситуацію в країнах Європи, формують уявлення про суспільно-політичний зріз тієї доби.

Українська та білоруська культури, зазнаючи взаємовпливів та взаємообмінів, на той час продовжують існувати в єдиному політичному, економічному й мистецькому просторі Речі Посполитої. Однак твору, подібного до “Відлуння світу...”, в українському письменстві не було. Наявні в українській літературі травелоги Іполита Вишенського, Василя Григоровича-Барського, Варлаама Ліницького активізували паломницький жанр, де релігійний складник превалював над світським, проте не торкалися проблем, що їх порушувала у своєму творі С. Русецька.

Позаяк у XVIII ст. описи подорожей до різних країн стають одним із жанрів, яким захоплюються в усій Європі, С. Русецька відразу ж у вступі наголошує, що готувала свій рукопис для публікації, зауважуючи, що “<...> вся ця книжка написана тільки для прославлення Божого провидіння і для людської утіхи”. Авторка детально описує свою мандрівку, не приховуючи приватних і часто дуже інтимних подробиць власного життя.

Український переклад “Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя” виданий у 300-ту річницю від дня народження С. Русецької. Його автором є український і польський літературознавець Ігор Набитович, професор Університету імені Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні. За його ж свідченням, робота тривала близько трьох років. Основним текстом, із якого здійснено переклад, було білоруське видання професора Варшавського університету Миколи Хаустовіча (Саламея Пільштынова, Авантуры майго жыцця / Пераклад з польскай мовы Микола Хаўстовіча, Мінск: Мастацкая літэратура, 1993). Усі незрозумілі й “темні” місця звирялися за польським виданням (Regina Salomea z Rusieckich, Proceder podróży i życia mego awantiur, Kraków: Wydawnictwo Literackie w Krakowie MCMLVII). Водночас І. Набитович відтворює первісну цілісну назву, як у рукописі С. Русецької де Пільштин, і яка не подана ні в польському, ні білоруському виданні. Ідеться про головний титул рукопису книжки “Echo na świat” – “Відлуння світу”.

До перекладу твору білоруської мандрівниці І. Набитович подає ґрунтовну вступну статтю під назвою “Письменница і homo viator XVIII віку

авантюристів” Саломея Русецька де Пільштин”, де докладно проаналізовано контекст створення “Відлуння світу...” і вписано його в реалії Європи (зокрема й України) та Азії 1730 – 1750-х років. За свідченням перекладача, цей твір – “яскравий вияв самоідентифікації авторки, яка не тільки намагається побачити свій життєвий шлях у контексті сучасної їй епохи, а й записує спогади свого життя, фіксуючи порухи і переживання власної душі”.

Перекладач намагається максимально наблизити читача до ідіостилю С. Русецької. Українському тексту книжки прикметне поєднання розлогих барокових синтаксичних конструкцій, які свідомо не членуються на окремі прості речення – з метою кращого представлення авторської манери письма. Водночас перекладач дбає про рецептивний складник перекладу, дошукується українських відповідників, що полегшують сприйняття твору, додають цікавості та інтриги при його читанні. Для збереження автентики він почасти “білоретинізує” мовну фактуру тексту. Прикладом цього є постійне вживання в перекладі форми “Я розвіталася <...>” – замість українського відповідника “Я попрощалася...”.

На думку І. Набитовича, мемуари С. Русецької – надзвичайно цікаве джерело не лише історичних фактів, а й їхньої рецепції як авторкою, так і різними верствами тогочасного суспільства. У її записах відображено стереотипи, поголоски та плітки щодо відомих політичних, релігійних діячів тих країн, де вона тимчасово проживала чи відвідувала. У фокусі тих подій і явищ віддзеркалена історія повсякденності барокової доби, що дозволяє визначати й описувати норми поведінки, звичаї та способи мислення пересічних верств населення в країнах із неоднаковим віросповіданням, різними ментальними ознаками, вивчати їх культурну свідомість, політичні вподобання й смаки в певний історичний час.

Оповідь Русецької розгортається на широких просторах, що охоплюють її мандри – у величезному чотирикутнику, однією з вершин якого є умовна лінія Любляна (Ляйбах) – Відень – Брно – Вроцлав; іншою – Рига та Петербург; наступною з них – Вітебськ – Смоленськ – Київ; ще однією – Софія – Пловдив – Бухарест – Істамбул.

Одним із центральних у романі є образ України. Крізь його призму С. Русецька оповідає історію повсякденності окремо взятої етнічної території та знайомить читача з реаліями українського життя XVIII ст. У романі оповіді про Україну побутують у формі вставних новел.

Цей геополітичний простір позначений протиріччями, які визначали українські реалії й формували простір буття. Авторська увага прикута до низки міст і містечок, у яких їй волею обставин довелося побувати чи проживати (Київ, Львів, Золочів, Кам’янець-Подільський, Хотин, Смотрич, кілька сіл на Поділлі – Жванець, Чернокозинці) або чути з розповідей інших осіб (Глухів, Батурин, Стрий, Бердичів, Козелець). На тлі суспільних подій вона оповідає історію свого життя в тій чи тій українській місцині, передає особисті переживання, пов’язані із цим краєм, і в такий спосіб відтворює особливе, барокове бачення світу, а відтак Україну розглядає як невід’ємний складник європейської спільноти.

В окремих вставних новелах авторка розповідає про долю відомих українських діячів – гетьмана Івана Мазепу, графів Розумовських – Олексія, потаємного чоловіка імператриці Єлизавети, та його молодшого брата, останнього гетьмана України-Гетьманщини, фельдмаршала Кирила Розумовського; про закладини Андріївської церкви та Маріїнського палацу в Києві. Мозаїчний художній прийом, що ним скористалася С. Русецька, дає змогу охарактеризувати суб’єктів української історії крізь призму людської буденності, наскільки то

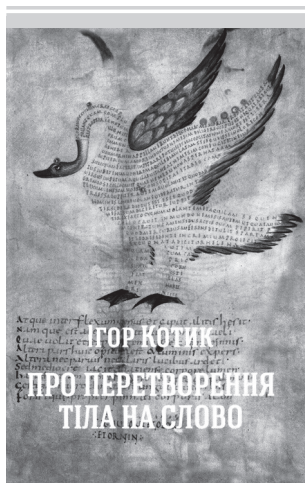
можливо, відтворити їхні переживання, сумніви й смаки, сподівання й мрії, фантазії та емоційні стани. Водночас описані події, постаті можуть сприйматися також як доказова джерельна база для потрактування того чи того історичного явища.

Спогади С. Русецької є вкрай цікавими для сучасної гуманітаристики. Насамперед історики та літературознавці віднайдуть у них вдячний матеріал для студій у площині історії Нового часу. Цей мемуарний текст становить інтертекстуальне поле для наступних художніх інтерпретацій як постаті авторки, так і подій, описаних нею. Зокрема, на основі мемуарів “Відлуння світу...” сучасний білоруський драматург Сяргей Кавальов (до слова, білоруський і польський літературознавець і теж професор Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні) написав драму “Чатыры гісторыі Саламеі” (“Чотири історії Саломеї”, 1996, 2000), що сьогодні йде на різних сценах в Білорусі. Події драматичного твору відбуваються 1760 р. в Істамбулі й представляють надзвичайно яскравий період у житті авторки, пов’язаний із становленням її як непересічної харизматичної особистості, талановитої лікарки й мисткині.

Переклад українською мовою мемуарного роману-хроніки С. Русецької де Пільштин “Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя” продовжить наукові дослідження й художні пошуки образу України та Європи в бароковій мемуарній літературі чужомовних авторів. Книжка вже викликала зацікавлення серед літературознавців. За участю І. Набитовича відбулися презентації перекладу в Кам’янці-Подільському, Києві, Львові, Дрогобичі, що спровокувало творчі дискусії й окреслило перспективи подальшої праці. Сьогодні спогади С. Русецької сприймаються як непересічне явище в європейській культурі, українська версія відповідно розширює простір найрізноманітніших інтерпретацій і тлумачень, а творча праця над нею професора І. Набитовича засвідчує його талант перекладача.

Отримано 20 червня 2019 р.

м. Кам’янець-Подільський

Наші
презентації

Котик І. В. Про перетворення тіла на слово: рецензії та статті / відп. за вип. Є. Нахлік; НАН України. Інститут Івана Франка. – Львів, 2019. – 400 с. – (Серія “Літературна критика й есеїстика”. Вип. 6)

Збірка літературно-критичних текстів, у якій розглянуто книжкові новинки останніх років. Почавши з дещо іронічного тексту “Про перетворення тіла на слово”, автор блукає між різних муз, аж поки одна з них не вкаже йому на потребу чину. Почавши від поезії, автор переходить до прози, а далі – до есеїстики та публіцистики. Кількість критичних текстів про твори українських літераторів значно переважає над статтями про перекладні видання, хоча назва книжки впливає з вірша польського поета Богдана Задури, чий рефлексії про сутність поезії висвітлено в першому есеї.